

Trinitatis under koleraepidemien, 1853

”Et Levnedsløb” selvbiografi af Fr. Hammerich, kapellan ved Trinitatis kirke 1845-58. Udgivet af sønnen Angul Hammerich 1882.

Uddrag af biografien indtastet af Kirsten Sandholt 2006.

Første del på 320 sider omfatter foruden et forord, følgende afsnit: Familien Hammerich, Min barndom(1809-1822), Skoletiden (1822-1825), Studenterårene (1825-1830), De første kandidatår, forlovelse (1830-34), Udlandsrejse, giftermål, liv i København (1834-1839).

Anden del på 176 sider indeholder følgende afsnit: Fra en landsbypræstegård (1839-1842), Fra studerekamret og et præsteliv i hovedstaden (1842-1848), Fra krigsårene (1848-1850), Fra mit senere præsteliv, rigsdagen og studerekamret (1850-1859), Fra mit liv som professor (1859-1874).

Om koleraen i København. Anden del, side 125- 132.

Koleraen havde længe truet København, hvis sundhedsvæsen var i ynkelig tilstand, omsider blev truslen ramme alvor. Den 12te juni 1853 viste de første tilfælde sig, og en måned efter, midt i juli, var farsoten der i al sin vildhed, folk styrtede om på gaden og døde. I flere måder brøstede det på kraft hos de styrende myndigheder, så greb da rædslen om sig, og selv manden kunde flygte bort fra kone og børn. Men politiet holdt de vilde lidenskaber nede, som tit gøre en pesttid dobbelt forfærdelig, lægerne var på færde tidligt og sildigt og gjorde fuld fyldest, og præsterne ligeså; syv læger og en præst faldt som ofre for sin pligt.

Så snart det tegnede til virkelig fare, henvendte præsterne sig til sundhedskommissionen og tilbød sin hjælp på hospitalerne, ved de syges senge og mellem sygevogeterne; sagen blev dog henlagt, og det om ikke til nogen ordnet virksomhed, enhver præst arbejdede for sig. Dette gik ikke i længden, byrden blev uoverkommelig, især da dødsfaldene tog til, spring i spring, og man næsten ikke kunne gøre andet end løbe fra hus til hus, berette døende og kaste jord på de døde. Provst Gad og jeg fik altså en overenskomst i stand mellem præsterne, så de skiftevis, uden hensyn til sognegrænsen, skulde jorde frijordsligene, efter at man havde begyndt at samle dem på ét sted.

I førstningen brugtes hertil gymnastikhuset i bastionen uden for Vartov, der mødte den, hvem det tilfaldt, alt om morgenen kl. 7. kisterne stod opstablede i flere rækker oven på hinanden, mange af dem var ikke slåede til, og man kunde se de halvnøgne lig; det hed sig at et af disse ”lig” var stået op og blevet levende igen. De så kaldte kolerasoldater vandrede op og ned med sabler og skulde holde orden mellem en tæt klynge af medlidende eller nysgerrige mennesker; drenge, som krøb op i vinduerne og træerne, joges bort og alligevel straks igen sad på pletten; pjaltede, vilde karle, af hvem man kunde frygte alt, gamle koner, der vilde holde regnskab med, om også de døde var ordentligt klædte.

Fra gymnastikhuset gik vor vej til betalingsligene på assistenskirkegård, og den stod for folk gerne som det allerfarligste sted; en morgen, jeg gik derud, mødte jeg i nærheden en fattig, gammel kone, hun så så venligt på mig, nejede og sagde: Gud styrke Dem, Hr. pastor! På kirkegården tilbragte jeg nu mange timer af dagen. Det var tit dejligt vejr, en smilende, skyfri himmel så ned over al elendigheden, og når et ophold mellem begravelserne traf ind, valgte jeg en afsides plet, omgivet af roser og blomstrende hyld, røgte der min sigar og lyttede til fuglenes kvidder. Ligfølger var tilladte og faldt jævnlige steder. Der ligger i den vante orden en magt over sjælene, som styrker og derfor heller ikke bør opgives; men mange i følget gik med sigar i munden som middel mod smitte.

Gymnastikhuset blev forladt, da man mærkede faren ved det, og frijordsligene skulde derefter samles ude på kirkegården. Intet her var dog endnu i orden, ti man kunde ikke få folk til at arbejde på et sted, alle skyede. I den brændende sol stod halvt hundrede kister af uhøvlede, sort overstrøgne brædder, kun hist og her var en smule sejldug bredt ud over dem, og liglugten fra kisterne og de friske grave blandede sig med blomsternes duft. Rundt om fyldt med folk, der nedtrådte buskværket og gravene og rev korsene om; et virvar uden lige. Det ene læs med lig kom efter det andet. En af disse vogne, fortaltes der, var åben, her stak en nøgen, sortblå arm ud, hist et ben, og oven på sad to rasende karle og brølede: "den gang jeg drog af sted."

Jeg skrev indtrængende om det uvæsen til politiet, og flere præster gjorde som jeg. Endelig blev da et tømmerhus opført, hvor ligene skulle stå et døgn og familien imens have lov at klæde dem. Derpå blev de sænkede ned i en lang kule med ulæsket kalk imellem kisterne og så jordfæstede. Men man havde ikke gjort kullen dyb nok og måtte derfor danne en jordhøj over den.

Jeg kastede ikke jord på noget lig, uden at tale i det mindste et par ord til følget, hjerterne var åbne for alvorlig formaning, og manganen tilhører har fulgt mig fra grav til grav. Jeg ved den dag, da jeg jordede over et halvt hundrede lig. Af og til har jeg levet mellem de døde fra kl. syv om morgenen til otte, ni om aftenerne, med en enkelt times mellemrum. Og endda kunne det hændes, at man ringede på døren, lige som jeg havde taget præstekjolen af; der stod et bud fra en syg, en gang en grædende lille dreng, som bad mig komme til hans moder. Så måtte jeg hen til de syge.

Min familie lå på landet, på Hvidøre ved Emilies kilde, jeg derimod blev stadig i København. Næsten alle i huset var flyttet bort undtagen redaktør Nathanson, og her gik jeg da om alene manganen sommerlys nat i de øde, tomme værelser, der gav genlyd under mine trin. På gaden blev det stillere og stillere, og fra kl. 10 død stille; en enkelt vogn kunne man høre nu og da, den fór af sted efter lægen, eller man hørte fodtrinnene af et menneske, der løb alt det han kunne i samme ærinde, lyden af en portklokke, der ringedes voldsomt.

Ængstelig kan jeg ikke sige jeg var, jeg iagttog de foreskrevne regler for sundheden og viste i øvrigt der var den, som vågede over mig. Min helbred har aldrig været bedre end den gang.

Blev jeg hentet til en syg, måtte jeg undertiden sidde ved sengen i en kvælende dunst, mens gulvet svømmede i uhumskheder; det kunde vel hændes, at den syge med ét overfaldtes af brækninger, der gik ud over mig med. Værst var det når jeg til berettelse eller jordpåkastelse skulle op i en af

rønnerne i Brøndstræde, Vognmagergade, Adelgade; kun alt for godt kendte jeg både "Slottet" og "Hvide Ros". Sumpede kældre, stokværk staplet oven på stokværk, faldefærdige trapper, der så ud, som hang de i luften, værelser med en glug i steden for vinduet, eller helt mørke, og sengen redt på gulvet af halm og klude og et hullet lagen, som i måneder ikke havde set vask.

Et sted måtte jeg kravle til vejrs ad en frit stående trappe uden rækværk op på et mørkt loft umiddelbart under taget; der boede en familie. Fuldt var der med huskatte, som politiet gjorde jagt på, da man frygtede for, at de skulle bringe smitten videre omkring; i et lille kammer traf det på en gammel jomfru, der ikke holdt mindre end 15 katte. Den, der ikke har set det selv, gør sig ingen forestilling om, hvor usselt en fattig københavnsk familie kan have det.

Man traf ikke få steder på sløv ligealdighed. "Nej", hed det, "herr pastor, mor bad os så bønligt, og derfor lod jeg tøsen løbe efter Dem, men det er allerede en hel time siden! Imens er hun pillet af, stakkels skind, og trænger ikke mere til Dem. Kan De nu bare skaffe os snart af med hende, for ellers kunde det gå ud over en anden!" "Min mand sørger De om, ja hvem kan vide, hvor han stikker, og det gør da heller ikke stort! Da sygen kom, rendte han sin vej fra mig og børnene, nu er han nok på svir, siger de, én har set ham ligge og snue i grønningen, det svin; men det kan også gerne være, han er væk ligesom mor!" Andre steder rådede den vildeste forfærdelse, jeg ved dem, der blev syge blot fordi de så præsten komme op ad trapperne til berettelse.

Hvor gjorde det godt, måske i samme gade og et par huse derfra, at møde en helt anden ånd! Der fløj en fattig kone, som nys havde mistet sin mand, præsten om halsen og velsignede ham, fordi han så ind til hende. Der skulde en vielse foregå på dødssengen, præsten og vennerne havde samlet sig, men den døende brudgom lå hen uden bevidsthed. Da greb bruden hans hånd: "hør Niels er det ikke sandt du vil være min mand?" I samme øjeblik fik han sin samling igen: "Jo" sagde han, "det ved du jo min ven, det har jeg så tit og mange gange lovet dig!" Og vielsen blev fuldbyrdet under stor bevægelse af de tilstedeværende.

Et andet sted var alle husboerne på benene og skulde hjælpe en syg mand, den ene kom med kamillete, den anden med varme omslag. En løb op og ned ad trappen og bankede på dørene: "skynd dig dog, Else, skynd Dem, skoflikker, hvis De endnu engang vil se den syge! Præstene er der!" Man lagde en ren dug på bordet, hvor jeg havde stillet kalk og disk, og stuen fyldte sig med folk, som stod med foldede hænder, mens jeg rakte den syge sakramentet. Om nogen frygt for kolera var her slet ikke talen.

En maler Schouw viste sig formelig storslået i sin barmhjertighed, han gik fra seng til seng og plejede de syge; en, der ikke havde andet end en smittet seng at ligge i, bragte han hjem og gav ham plads i sin egen seng. De højere klasser kappedes med de lavere, frivillige læger strømmede til, og jeg ved de damer, der mældte sig som sygevogtersker. Så godgøreheden i alle stænder! De afdøde børn sørgede gode mennesker for, og mangan familie tog dem til sig i et barns sted, der var, som bonden sagde, "ikke altid træ under træen".

I hele denne tid var kirkerne propfulde, og det gik mangan som mig, at forkynde ordet var ham en lyst; at bodens ord lød sammen med evangeliets, er en selvfølge i en tid, så fuld af den dybeste

alvor. Fik en eller anden ondt under gudstjenesten og måtte bæres ud, var det en dobbelt indtrængende mindelse; ingen kunne jo vide hvad det blev til. Og om alrene flokkede de sig. Et af mine skriftebørn, en gammel jomfru, sank sammen, lige som hun havde fået sakramentet, jeg vinkede ad graveren, og hun blev ledet bort. Da jeg om eftermiddagen så ind til hende, havde hun stærk kolera, men kom sig dog.

To brændpunkter for sygdommen dannede sig, i Vartov og på "almindeligheden", som hospitalet gerne kaldtes; her så det forfærdeligt ud, især på hospitalet. En sammenstuvning alle vegne fra af mennesker, så de kunde gøre regning på fjærdeparten af den nødvendige livsluft; den gamle spiseorden vedblev med kål og ærter og den velkendte suppe, 100 pletter vand på 10 pd. kød. Skrig og jammer, en grænseløs uorden på mange stuer, gangkonen hæftede ligsedlen på den, som endnu åndede:" hvad gør det? han er min sæl straks færdig!" Nær var det kommet til oprør mellem lemmerne, der så sig som fattigvæsnets dødsdømte ofre.

Farsoten kunde gøre de underligste spring, det var rimeligvis de giftige luftarter skyld i, der må udvikle sig hvor grunden er en sump, fyldt med klude, råddent halm og andre uhumskheder. Med ét slog den ned i Amaliegade, i Nyhavn på Charlotteborgsiden og hærjede der i de mest velhavende kvarterer lige så stærkt som ellers i de fattigste. Bønderne turde en tid ikke længer bringe sine varer til torvs, i havnen var der stille, næsten enhver, som kunde flytte bort, forlod byen, man regner dem i alt til hen ved 20.000 mennesker. Mange havde dog holdt ud i den vante orden til det yderste, således min broders og flere andre skoler, der først blev lukket ved feriens komme. Æmbudsmændene blev alle på sine poster, og selv prins Ferdinand og hans gemalinde var ikke til at få bort fra faren.

Omsider tog de styrende myndigheder sig sammen. Gaderne blev fejede og stænkede, fri mad uddeltes til de trængende, lazaretter rejste sig, det ene efter det andet, og tæltlejre, siden barakker på glaciernes og Kristjanshavns ekserserplads. Derhen, såvel som til livvagtens kasserne og andre større bygninger flyttede man nu de fattige familier, og de, som lå i lejr, levede et halft feltliv. Man kæmpede for alvor, og i løbet af september måned var slaget vundet og alt i den gamle gænge. Men koleraen havde kostet over 4000 menneskeliv.

Uvilkårligt måtte den, som kendte krigen af erfaring, sammenligne hin tid med denne pestens tid. Hist kom midt under farer og rædsler de mest løftende, de største øjeblikke; selv døden på valpladsen – jeg så det ved Isted – har sin skønhed, som det hedder i en gammel krigsvis.

Ej skønnere død er i verden til

end hans som i felten slagen,

på grønningen mark under sang og spil

dør bort uden suk og klagen!

Alene man ellers af dødens spot

må pines i snevre senge,

men her omkringen er selskab godt

af visne blomster i enge.

Under farsoten derimod var alt så nedkuende for ånden. Rædslen rådede, ingen store livstanker viste sig eller løftende øjeblikke i kampen med en usynlig fjende, hvor selv den heltemodigste opofrelse savnede al ydre glans; her var kun de "snevre senge og dødens spot". Men en hjemfølgelses tid har det været for mangan verdenskær, letsindig sjæl.